

Hoezo bokkenrijders ...?

Roelof Braad*

Hebben we het over een discussie zonder einde als we het over het wel of niet bestaan van bokkenrijdersbenden in de Euregio Maas-Rijn hebben? Dat de term bokkenrijders een eigentijdse, dus eind 18de-eeuwse benaming is, blijkt.ⁱ Maar waren er echt grote bendes actief, georganiseerd in een geheim genootschap...? Als je processtukken gelooft wel. Daarin is regelmatig sprake van benden: *'eene groote meenigte geweldige*

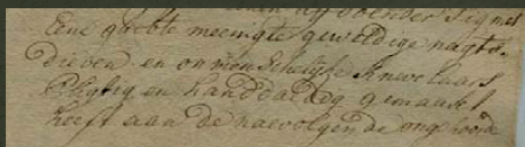
nagtdieven en onmenselijke knevelaars' en dergelijke.ⁱⁱ Foto 1 Het blijft nog steeds de vraag of de fantasie van de schepenen, rechters, bij de berechting op hol sloeg en daardoor vele regiobewoners onterecht op het schavot zijn gekomen. De oneigenlijke toepassing van de tortuur door de schepenen, waarbij ze soms net zo lang folterden tot ze hoorden wat ze wilden horen, lijkt deze conclusie te rechtvaardigen.

Een Heerlens voorbeeld is het proces tegen Jacobus Juneman, voormalig knecht van de Caumermolen. Foto 2 In de nacht van 7 op 8 december 1772 was er ingebroken, hij zou daarbij geholpen hebben. Volgens de overlevering leidden voetsporen in de sneeuw naar de dader of de daders.... Onder de tortuur bekent Juneman en noemt allerlei 'complicen' – of moet ik zeggen bekenden? Het vonnis

vermeldt netjes dat hij het 'buyten pijn en banden' heeft bekend.ⁱⁱⁱ Wat zegt dat echter als de schepenen gewoonlijk de tortuur telkens weer toepasten tot de laatste 'bekentenissen' gehoord zijn die men wilde horen? De angst voor de pijn blijft dan toch aanwezig?^{iv} Het vonnis is geeft aan dat hij aan de galg moet sterven. In totaal dat jaar werden in Heerlen 38 mensen tot de doodstraf veroordeeld.^v

Dit soort verhalen met de onzekerheden erin zijn al menigmaal verteld en niet nieuw. En eerlijk: ik zou ook niet weten of ik moet kiezen tussen gerechtelijke dwaling, volksgeloof – dus legende - en werkelijk gebeurd.

Jos Meuwissen gaf in zijn lezing richting aan nieuw onderzoek, maar betwijfelt of we ooit achter de juistheid van het fenomeen kunnen komen.^{vi} In de vele literatuur erover komt zin en onzin samen. Blijft het een discussie zonder einde? Misschien wel als spanningsveld tussen wetenschap en romantiek overeind blijft. Mensen kennen het verlangen een mysterieus verschijnsel te duiden in termen die ze zelf denken te begrijpen. Een eenvoudige romantische verklaring is dan verleidelijk. Daartegenover

... sig met
eene groote meenigte geweldige nagt-
dieven en onmenselijke knevelaars
pligtig en handdaedig gemaakt
heeft aan de naevolgende ongehoorde...

Foto 1

Rijckheyt, Archief Schepenenbank Heerlen 1168, proces tegen Nicolaas Hersseler

Foto2

staat dat de wetenschap meer iets is voor mensen die zich kunnen beheersen. Vermeerdering van kennis is dan belangrijker dan het vinden van de 'ultieme verklaring'. Met Jos Meuwissen beweer ik dat er daardoor een (inhoudelijke) kloof tussen de professionele en de leken-geschiedbeoefening in Limburg valt te bespeuren. Het is onvoldoende om je met gelijkgezinden te verenigen om een bepaald onderzoek te gaan doen. Daarnaast zouden de professionele onderzoekers tijdens hun lezingen en uitwerkingen hun theoretische uitgangspunten en methodieken beter moeten expliciteren. Tijdens mijn bijna 40-jarige diensttijd bij het Heerlense archief ben ik regelmatig geconfronteerd met beide uitersten, waardoor deze twee werelden elkaar blijkbaar niet vinden.

Zouden we er dan toch niet voor eens en altijd achter kunnen komen hoe het nu werkelijk was? Ik ben optimistisch en denk dat met een goed project toch wel het juiste of tenminste een goed en gewogen antwoord te vinden moet zijn. Want: alle publicaties ten spijt: wie heeft ooit alle bronnen m.b.t. bokkenrijdersprocessen bekeken? Ik weet er een die in ieder geval de Limburgse bekeken en verzameld heeft – Ger Ramakers.^{vii} Maar heeft hij de juiste vragen aan de bronnen gesteld? Nogmaals terug naar de bron is mijn pleidooi – maar dan objectief registreren en analyseren en ook nog de juiste vragen stellen. Volgens Jos Meuwissen en mij is nodig daarbij een theoretische onderzoeks-benadering te hanteren, waarbij men uitgaat van historische feiten. EN: Een onderzoek, waarbij de diachrone dimensie nadrukkelijk aanwezig is, dat wil zeggen de vergelijkende dimensie.

Al een jaar of acht geleden hield ik een pleidooi om de vraag naar het fenomeen bokkenrijders multidisciplinair aan te pakken en een wetenschappelijke projectgroep te vormen die bestaat uit minimaal een rechtshistoricus, een historicus, een historiograaf, een antropoloog, een volkskundige, een criminoloog (psychologie), een socioloog, een genealoog en een archivaris.^{viii}

Vanuit elke vakdiscipline zou naar het fenomeen gekeken moeten worden en studieprogramma's opgezet. Wellicht zijn als eerste de archivariissen aan zet om versneld alle bronnen in schepenbankarchieven als procesdossiers in criminele zaken, rollen van de rechtszittingen, aangiften van delicten (wat minder in archieven aanwezig) te digitaliseren – al dan niet met vrijwilligers. Want wat als eerste nodig is, is een lijst van de werkelijk gebeurde delicten – en niet de in bekentenissen ook geroepen gebeurtenissen. Het zou een eerste product mogen zijn uit al die stapels processtukken en getuigenverklaringen. Om die te maken heb je echt rechtshistorici en historici nodig. *Kan dat lukken?* De archieven vertellen helaas niet alles – zijn vaak incompleet of onvoldoende geordend. Archivariissen zijn meestal geen rechtshistorici en hoewel ze hun best hebben gedaan om stukken in context te beschrijven, kunnen of konden ze vaak in het ongereede geraakte dossiers niet voldoende scherp ordenen. Maar bij voortschrijdende digitalisering kan met behulp van de rechtshistorische experts wel alles meer in context en geordende staat beschikbaar gemaakt worden. Zal wel even duren – maar waar een wil is, is een weg.

Tegelijk op in dit rechtshistorisch onderzoek kan met de juiste vragen in de hand in de bronnen goed gespeurd worden naar eigentijds geuite twijfels. Luitenant-voogd Pélerin

van Valkenburg zet volgens Augustus en veel eerder al volgens Van de Venne en Habets al in 1775 vraagtekens bij de toepassing van de tortuur om bekentenissen af te dwingen en dus bij de geldigheid of rechtmatigheid van de processen.^{ix} Vanzelf kom je dan in het archief van de Landen van Overmaas aantekeningen en correspondentie over de rechtsgang tegen. Rechtshistorici en criminologen kunnen die goed onder de loep nemen, met een goede portie bronnenkritiek uiteraard: is wel alles zo opgeschreven als het is gezegd of gebeurd? En waren er ook niet andersoortige bendes actief?^x

Historici kunnen aan de slag om onderzoek te doen in de archieven in Brussel en Den Bosch/Den Haag: de archieven van de raden van Brabant en Staten Generaal – en grensoverschrijdend in België en Duitsland – een vingeroefening die nog niet of te weinig is gedaan om achter hoger beroep en richtlijnen of geuite twijfels over de procesvoering te komen. Lijkt allemaal een bulk werk, dat is het ook: maar met een goede projectaansturing en ik denk hulp ook van amateurhistorici en vrijwilligers voor digitalisering wel haalbaar – niet binnen één jaar, maar wel binnen tien.

Om een begin te maken is nodig om op korte termijn een projectgroep te formeren die een projectplan gaat schrijven en aan de slag gaat om fondsen te werven voor een dergelijk multidisciplinair onderzoek. Daarna is dan aan de orde het

- Samenstellen van een multidisciplinaire onderzoekscommissie;
- Hernieuwd onderzoeken van bronnen uit Limburg - Belgisch-Limburg en Duitsland;
- Historiografisch onderzoek;
- Onderzoek naar de Bokkenrijders in de volksoverlevering / de volksverhalen.
- Onderzoek naar folklorisering van de Bokkenrijders.
- Onderzoek naar volksreligie (magisch denken) en officiële religie om zo het volksgeloof rondom de bokkenrijders en het magische inwijdingsritueel zijn juiste historische betekenis te geven.
- Onderzoek naar de herkomstplaats van veroordeelden

Droom ik? Ik zei eerder met een goede projectopzet en internationale samenwerking tussen wetenschappelijke instituten, archiefdiensten en historische en heemkundeverengingen en een klein leger aan vrijwilligers voor digitalisering, lijkt het mij haalbaar. Met een goede kans op wellicht Europese (Euregionale), nationale (KNAW), provinciale subsidies en sponsoring uit de markt. Het is gelukt met *De koempel*

verhaalt dus waarom niet met het project 'Bokkenrijders'? En zal ooit blijken dat bokkenrijders niet hebben bestaan, het zal altijd een aardig verhaal blijven en deel blijven uitmaken van onze volkscultuur!

* Roelof Braad is stadshistoricus bij Historisch Goud in Heerlen. Dit artikel is een bewerking van zijn inleiding tijdens het Bokkenrijdersfestival op 29 september 2012 in Klimmen.

¹ Rob Hamers reikte mij een stuk aan dat hier mede een begin van antwoord op geeft. Het betreft een processtuk uit september 1773 in het archief van de schepenbank van de stad Valkenburg uit (RHCL Maastricht, Archief Landen van Overmaas 8166, p. 12, 18 september 1773). In een bekentenis wordt aangegeven dat 42 mannen op een langwerpig muildier ("lankwerpig maelve[h]e") of geitebok in de nacht verdwijnen. S.J.P. Sleinada, *Oorsprong, oorzaeke : bewijs, en ontdekkinge van een godlooze bezwoorne bende binnen de landen van Over Maeze en aenpaelende landstreeken ontdekt, met een nauwkeurig getal der geexecuteerde en vlugtelingen* [z.pl., 1779], 57-64 geeft aan dat het begrip 'bokrey(d)ers' onder de bevolking leefde, zegt wel dat dieven zicht te voet verplaatst moeten hebben, maar acht het niet onmogelijk dat de duivel de macht heeft mensen op bokken op snelle wijze te verplaatsen. Tevens geeft hij in zijn boek aan dat er ook andere benden actief waren. Zie ook het exposé van genoemd in voetnoot 10.

¹ Bijvoorbeeld: Rijkheyt Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen 1168, proces tegen Nicolaas Hersseler.

¹ Rijkheyt Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv.nr. 1168, proces tegen Jacob Juneman en Archief Schepenbank Heerlen inv.nr. 442 (voorheen archief Landen van Overmaas inv.nr. 6058), vonnis Jacob Juneman.

¹ Rijkheyt, Archief Schepenbank Heerlen 1168, proces tegen Willem Hartzog. Daar wordt vermeld: "En terwijl den gedetineerde bleef persisteeren bij sijne halstarrige ontkentnisse soo heeft men geresolveerd voor en alleen met verdre torture voorts te gaen in instanti ten eynde van confrontatie..."

¹ G. Ramaekers en Th. Pasing, *De woeste avonturen van de bokkerijders* [Heerlen 1972], 161-164.

¹ Jos Meuwissen in zijn voordracht 'Bokkenrijders, een discussie zonder einde...?' op 29 september op hetzelfde symposium.

¹ Zie zijn boek, aangehaald in noot 5 en zijn collectie bij Heemkundevereniging Landgraaf.

¹ Tijdens de Heemkundemarkt Parkstad Limburg in Kerkrade op 8-9 oktober 2005.

¹ L. Augustus, 'De mythe van de bokkerijders', in: *De Maasgouw* 119(2000), 265-274; J.M. van de Venne, 'De bokkenrijdersbenden in Zuid-Limburg', in: *Mijn en Spoor in goud* [Heerlen 1952], 350-354; Jos Habets, 'Ambtelijke brieven en andere bescheiden over de bokkenrijders in het Staatsch land van Overmaas, 1775-1782', in: *PSHAL*, 24[1887], 298-409, vooral 322-323. Zie verder: L. Augustus, 'Vervolgingsbeleid en procesvoering tegen de bokkerijders. Het ontstaan van een waandenkbeeld', in: *PSHAL* 127(1991), 69-150; L. Augustus, 'Hebben bokkerijders wel bestaan?', in: *Het Land van Herle* 35(1985), 14-22, 36-44, 67-74.

¹ Peter Geuskens, 'Banditisme in Midden- en Noord-Limburg', in: *Roerstreek* 42(2010) en als lezing voorgedragen op het symposium van 29 september 2012. Zijn artikel 'Vagebonden op dievenpad in Zuid-Limburg', een verkorte versie van dit artikel zal in 2013 gepubliceerd worden in 'Het Land van Herle'.

